

Л.Б.Б.
402

В. Радичевић, СК

ПРЕВЕО БАСАНОВ

ПОСЛЕДЊИ

  ДАНИ ПОЉСКЕ

ИСТОРИЈСКА ЦРТА

(1794. ГОДИНЕ)

Прештампано из „Трговинског Гласника“

БЕОГРАД

„Бранко Радичевић“ — штампарија Гавр. Давидовића и Комп.

1907.

ID = 155111436

Л.Б. 6
402

а Ђеловић

БЕОГРАД ПРЕВЕО БАБАНОВ

Лука Ђеловић

БЕОГРАД

ПОСЛЕДЊИ

ДАНИ ПОЉСКЕ

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

И. Бр. 45410

ИСТОРИЈСКА ЦРТА

(1794. ГОДИНЕ)

Прештампано из „Трговинског Гласника“

БЕОГРАД

„Бранко Радичевић“

Штампарија Гавр. Давидовића и Комп.

БРАНКОВА БР. 18 -- Телефон 69

1907.

Служба Редакционная

БЕОГРАД

Лука Селовић

БЕОГРАД

РОГИЋЕВИЋИ

ДАНИ ПОЛПЧЕ

ИСТОРИЈСКА ЛЕТА

(1794. ГОДИНЕ)

Издавано у Трговинској Књижари

БЕОГРАД

Издавано у Трговинској Књижари
у Београду, у Кнежевској Улицы, бр. 11

1897.

ПОСЛЕДЊИ ДАНИ ПОЉСКЕ

ИСТОРИЈСКА ~~КНИГА~~ *Курта*.

(1794. године)

После Гроднанске народне скупштине, Пољска је постала вазална покрајина Русије, премда је сачувала неку привидну самосталност. Обе државе закључиле су међусобни уговор, по коме су биле обвезане помагати једна другу у случају рата. Командовање војском припадало би оној држави, која би извела већу војску. Дабоме, да је ово право у ствари припадало Русији. По уговору Русија је имала право, да може своју војску уводити у Пољску. Пољска није имала права закључивати савезе и ступати у односе са страним државама без знања Русије. Пољски министри код страних дворова дужни су били о свему саветовати се са руским представницима и ништа од њих не крити; а форме ради то се исто обећавало и од стране руских представника. Руска царица гарантовала је целину и неприкосновеност државног уређења Пољске, али та гаранција није искључивала могућност измена и преображаја у држави. Измене су се могле чинити, али само са допуштењем и одобрењем Русије.

Тако је Русија, почевши од Гроднанске скупштине имала истински и непосредни утицај на пољске скупштине, на цело законодавство и управу у Пољској. Прво лице у држави било је руски посланик Силверс. Он је пратио све што се догађало у Пољској и помагао краљу у управи државним пословима. Сећајући се пређашње величине своје отаџбине, Пољаци се нису могли помирити с губитком независности. Пољаци су памтили како су некада преци њихови диктовали погодбе мира Москви.

У првој половини 1794. године плануо је устанак за обновљење самосталности Пољске. Непосредна последица те револуције била је уништење краљевског достојанства и трећа подела Пољске између Русије, Аустрије и Пруске.

Главни јунак и вођа устанка био је Таде Кошћушко.

Он је био син дворанина, осредњег стања, Новогрудског округа.*) Васпитање је добио у варшавском кадетском корпусу. Овај завод васпитао је у зидинама својим многе државнике пољске. Кошћушко је био одличан ученик у корпусу и одликовао се великом марљивошћу. Spreмајући се за испите, он погдекад није спавао неколике ноћи. Да не би малак-

*) Преци Кошћушкови били су Белоруси. Стриц његов Павле Кошћушко, градски писар бретске војводине, држао се још руског обреда и 1727. године обновио је у Бресту, о свом трошку, цркву св. Николе.

сао и увек одржао умну ведрину, прао се хладном водом.

Отац Кошћушков врло се сурово понашао према својим сељацима. Кад је Украјином завладао немир, побуњени сељаци убили су свога грозног властелина. Млади Кошћушко био је присутан, кад су жестоко казнили мужике за убиство њихова господара.

Кад је свршио курс учења у корпусу, Кошћушка пошљу о државном трошку, да продужи образовање у Француској. Овде је он неколико година изучавао инжињерство.

У то доба Французи су били занесени модерним либералним идејама и преживљавали епоху величања Волтера и Русоа, који су проповедали слободу савести, науке и једнакости. За време свога бављења у Француској, Кошћушко је био ватрени поборник свих ових идеја. При повратку у отаџбину, он се настани код пана Сосновског, литавског сеоског писара, који је пазио његова оца и целу породицу Кошћушкову. Овде се он заљуби у једну кћер Сосновског — Лудвигу. Од те љубави није могло бити ништа, јер чувени пан није желео да се ороди са сином сиромашног новогрудског дворанина.

Ганут овом недаћом, Кошћушко одлучи да напусти отаџбину и оде у Америку, која је у то доба водила борбу са Енглеском за своју независност. Кошћушко пође у далеки свет без препорука и но-

ваца, са још петорицом Пољака који су симпатисали његовој одлуци. Кад је тамо стигао, он се пријави Франклину. Пошто га је Франклин упознао и нашао да ваљано разуме војне послове, он га представи конгресу. Кошћушко одмах ступи у америчку службу у чин пуковника.

У борби за независност Америке, Кошћушко је играо доста знатну улогу а нарочито се одликовао у одсудној битци код Саратоге, где се предао генерал Бурган.

После свршене војне 1783. године он заједно са осталима, који су дошли с разних страна света да се боре за човечанску слободу у новоме свету, добије орден Цинцината.

Наде за препорођај Пољске побудиле су Кошћушка да се врати у отаџбину. Војна, која је настала 1792. год. између Пољака и Руса, отворила му је поље рада. Ова војна није била славна за Пољску, али је уздигла Кошћушка у очима шљахте, јер се показало, да је он за време те војне био једини даровити војсковођа.

После друге поделе Пољске, Кошћушко напусти службу и најпре је живео, као приватан човек, а после пређе у Лавов. У то доба пољске патријоте склопе заверу, којој је био крајњи циљ, да се Пољској поврати самосталност и изгубљене области. Кошћушко је играо значајну улогу у тој завери. Његовом иницијативом били су разаслати агенти у све крајеве Пољ-

ске, који су имали да спреме шљахту и народ на устанак за одбрану потиштене отаџбине. Пропагандом у Варшави управљао је Дзилински и банкар Капостас. Дружина варшавских завереника имала је везе с оваким истим дружинама у Великој Пољској, Малој Пољској и Литви. Варшавски завереници послали су Кошћушка у Европу, да тамо потражи савезнике за овај спремани устанак.

Међутим, у Варшави су били редовни ноћни састанци, на које су долазили пуковски официри. На једном таквом састанку Кошћушко буде изабран за вођу устанка и о томе буде извештен преко нарочитог изасланика, неког Елског, кога су му послали.

Од тог доба Кошћушко, налазећи се ван отаџбине, управљао је целом завером. Погодбе за припремање устанка, мора се признати, биле су врло повољне. Прожет духом демократије у Америци, Кошћушко се носио мишљу, да подигне народ у одбрану потиштене отаџбине. Али решити ту задаћу, није било тако лако. Народ у Пољској био је апатичан и није показивао ништа сем укочене и ничим неживљене патње, што је неминовна последица укорењене невоље вечитог угњетавања господара над многим поколењима.

Чувени панови и шљахта без земље, пристали су у заверу, али шљахтићи су сасвим на свој начин поимали слободу и повластице, због којих су и пошли да се боре. Они су мислили, да се слобода састоји у праву прописивати законе, без

казне их не вршити и не плаћати законом одређене дажбине. Шљахтић је сматрао, да су дужни плаћати варошани и сељаци; а он, као човек с правима, могао се ослободити те непријатности. И ако је Кошћушко наваљивао, панови су се бојали покренути своје сељаке, јер су добро знали, да је народ у Пољској готов устати само противу своје властеле.

II

На Гроднанској скупштини, између осталог, било је утврђено, да се знатно смањи пољска војска, пошто земља, после друге претрпљене поделе, није била у стању издржавати онолико војске колико пре. Смањивање војске почело се одмах после гроднанске скупштине 1793. године и ишло је поступно до пролећа 1794. године. Официри оставши на расположењу, разишли су се сваки на своје имање. Неки су од њих продавали своја имања, те су по скупе новце куповали чинове, не би ли тако обезбедили сталну плату, коју им беху сада одузели. Ови официри у оставци били су најжешћи бунтовници.

Наскоро после држане гроднанске скупштине, Катарина II. незадовољна неким пословима Силверса, опозове га, а на његово место одреди генерала Ингелстрама за свога пуномоћног министра у Пољској. Овај се у многоме разликовао од Силверса.

Силверс — човек са великим дипло-

матским подобностима, био је, тако рећи, рођен да управља Пољском. Ласкав и љубазан у понашању, строг и одлучан у раду — Силверса су Пољаци поштовали и бојали се. Силверс их је угњетавао и давио, али све лепим.

Ингелстрам опет био је од оне врсте господе, код којих је чак и љубазност сурова. Храбар и одважан, али мало образован и увиђаван, Ингелстром се понашао у Пољској тако, како би се могао понашати само у Азији. Место да је штедео самољубље народа, који је био и сувише осетљив на своје истинито и уображено достојанство, Ингелстрам је на против, у сваком даном случају волео да покаже, како су Руси овде победиоци а Пољаци побеђени. Пољске магнате и знатније личности он је сматрао као руске потчињене му официре.

Устанак је био убрзан тиме, што је у половини марта 1794. године био одређен последњи рок за смањивање пољске војске. Између осталих бригада које су се имале редуцирати била је и бригада Мадлинског, која је становала у Остроленку између Буга и Нареве. Мадлински изјави да се не покорава редукцији и поднесе о томе рапорт војној комисији. Ингелстрам пошље противу Мадленског руску војску под управом генерала Багрејева. Дознав, да противу њега иду Руси, Мадлински пређе Нареву и уђе у онај део Пољске који је припадао Прусској. Овде у Солдау опљачка он пруску војну касу, затим

се крене ка Вишгороду, пређе тамо Вислу и пође право на Кракову, знајући да ће у то време тамо доћи Кошћушко. Русинису успели да стигну Мадлинског и да му пресеку пут. Његов је покрет био знак за побуну остале војске, која се побуни и придружи Мадлинском. Кад је Кошћушко дознао за побуну Мадлинског, он похита у Кракову. Овај је град одавна био спреман за револуцију. Тек што је Кошћушко дошао у Кракову, у граду одмах плане побуна противу Руса. Потпуковник Ликошин, са једним малим одредом војске, који је сачињавао гарнизон краковски, изиђе из града.

Кошћушко буде проглашен за вођу устанка. Одмах затим полете позиви да се народ диже. За наоружање народно банкар Капостас, дошав из Варшаве у Кракову, купи за свој новац 5.000 коса. У исто доба почну се у Кракови појављивати зваци револуционог терора; код сумњивих стану чинити преметачину. Ако се за осумњиченог доказало да је невин, давали су му писмено да није подозрив.

Кад је Ингелстрам видео, да се устанак све јаче шири, он пошље генерала Денисова противу побуњене војске, која се придружила Мадлинском. Денисов застане у Скалмержу и, држећи, да непријатељ нема велике војске, пошље противу Пољака генерала Тармасова са једним незнатним одредом војске.*) Кад је Кош-

*) 2 и по батаљона пешака, 6 ескадрона коњице и један пук козака.

Ћушко дознао да Мадлинском прети опасност, он изађе из Кракове и удружи се с њим. По руским извештајима, Кошћушко је имао 7 батаљона пешака, 27 ескадрона коњице, 11 топова и до 2.000 сељака са копљима и косама. Непријатељске војске сретну се код села Раулавице. Генерал Тармасов почне нападати. Испрва су Руси успевали, али незгодна позиција и величина непријатеља сломила је издржљивост руских војника и они растројени нагну бежати. Руски топови падну непријатељима у руке.

Овај први успех имао је необично велики утицај да се устанак одржи.

III

У почетку устанка малоувиђавни генерал Ингелстром није веровао у могућност побуне Паљака и зато није предузимао никакве мере за одбрану престонице.

Кад је револуциони покрет међу Пољацима постао већ за сваког очевидан, Ингелстром ухапси неколико агитатора у Варшави, чиме је јако раздражио Пољаке. До устанка Мадлинског, у Варшави је било врло мало руске војске — свега један батаљон у граду и две чете иза Висле у Праги. Пољске војске било је много.

После устанка Мадлинског, Ингелстром је наредио да се повећа варшавски гарнизон. У град буде уведена руска војска која је дошла испод Бреста и она не буде размештена у граду него у његовој

околини. Само један батаљон остане у граду.

Чим се у Варшави дознало за успех Кошћушков, народ јавно стаде показивати своје симпатије устанку. Тада Ингелстром нареди, да се већи део војске, смештене у околини, преведе у град. У Варшави је било свега 8.000 руске војске, по извештајима пољским.

Покренувши становнике краковске на одбрану отаџбине, Кошћушко упути акт од стране краковског војводства варшавској општини, којим је молио Варшављане да се придруже устанку. Овај позив буде прочитан и у општини.

Један обућар (члан општине) — Јан Килински, саслушав позив Кошћушков, рекао је: „Хоћемо ли одиста потпомоћи Кошћушка у његовом предузећу?“ Његов глас остао је „глас вапијућег у пустињи“ пошто председник није одобравао устанак, а остали чланови општински нису смели да се изјасне, јер су знали, да међу њима има агената Ингелстрома, који ће му одмах саопштити све што се говорило у општинској седници. Сам пак Килински одавна је већ тајно радио у корист устанка. Он је желео да буде вођа устанка у Варшави. У свакој згодној прилици он је пропагандовао револуцијане идеје међу официрима — Пољацима.

Најзад Ингелстром дозна о његовој пропаганди. Он позове Килинског и, по свом обичају, стане га грдити. Килински врло вешто завара Ингелстрома уверив

га, да он и не сања бити бунтовник. Он је, бајаги, пропагандиста, али то чини по поруци свога председника, који је у име Ингелстрома молио њега и његове другове, да мотре на људе, који наводе становнике варшавске на устанак. Ингелстром је заиста дао тако упутство председнику, па задовољан објашњењем Килинског, отпусти га кући. Али мало му је било то, него држећи да је неправедно напао и увредио човека, Ингелстром се извини Килинском и почасти га ликером.

Од тог тренутка Килински, будући под заштитом и благовољењем руског старешине, могао је слободно и с успехом радити да се завера развије. Килински се старао да у заверу увуче занатлије, а његов једномишљеник, Ксенд Мајер — друге грађане и официре. Једном их Килински позове код себе и објави, као да Ингелстром има ову злочину намеру: на велику суботу у вече, кад народ буде на резурекцији*), Московци ће отети пољски арсенал, затворити народ у црквама, наместиће стражу својих војника обучену за превару у пољске мундире, и почеће таманити патриоте.

Ова вест Килинског пројурила је муњевитом брзином по целој Варшави и за устанак је одмах било готово преко десет хиљада грађана: тичало се њиховог живота.

У оваким приликама, лако је било за вереницима довести започети посао до

*) Католичка ускршња служба.

краја. Они су за се задобили велики број становника Варшаве и увукли као учеснике у побуни велики део пољске војске, која је била у околини Варшаве. Завереници су се договорили да устанак почну на велики четвртак (6. априла) у три сата после поноћи. Године 1794. ускрс је падао једног дана код католика и православних и био је 10. априла.

Настала је страшна ноћ. Број посвећених у тајну завере био је врло мален, кад се упореди с онима, који су неспремни зато имали ући у започети посао. Главни завереници, њих 200, скупили су се у дворишту Килинског. Он им разда муницију, затим напише тестаменат а у зору отиде у општинску кућу и изда муницију да се разда градској стражи.

Одатле Килински оде главној стражи. Дежурни су официри били отишли. Килински позове два подофицира и рече им: „За по сата почеће револуција. Имате ли муниције?“ „Ми ни за шта нисмо ни мало спремни“, одговорише подофицири, „где ћемо наћи официре“? — „Ако ме будете слушали“ рече Килински, „ја ћу вас обојицу произвести за официре, само разделите ове патроне вашим војницима и будите с њима приправни за бој, а чим чујете знак одмах наступајте и удрите Москове: не дајте им прећи на Подвале те да не продру к дворцу Ингелстрома“.

Подофицири са захвалношћу приме муницију и обећају радити заједно с другима.

Дошав кући Килински пошље своје момке, све по двојицу, на звонаре манастирске, доминиканског, св. Јана, бернадина, павлина и св. Крста, и нареди им да лупају у сва звона. Пробуђени лупњавом и виком, Руси појуре из својих станова на улицу, где их је очекивала смрт. Некакав капетан који је становао близу Килинског, појави се на улици. Килински га убије на место. За овим се појави један Козак — Килински и њега смлати.

У то доба пољска војска стаде нападати Русе. Из коњичке касарне излети један одред од 50 људи и нападне руски пикет (пољска стража) близу гвоздене Бrame Саксонске градине. Руси одступе и оставе Пољацима топове. Пољаци поломе топове и окрену назад у своје касарне. Три стотине гвардејаца и два ескадрона пољске војске нападну на арсенал. Врата арсенала беху затворена.

Пољаци уђу у споредне ходнике, извуку из арсенала топ, разбију врата и тако освоје арсенал.

Одмах затим чуло се из арсенала неколико пуцња; то је био знак да је оружје у рукама завереника. Гомила светине полети на арсенал. Из арсенала су се Пољаци враћали наоружани.

У Варшави је овладала страховита ларма и врева. Са свију манастира лупала су звона, на све стране чуо се пуцањ и узвици „до вronі — удри Москове!“

Све се то измешало са уздасима оних

који су умирали и лавезом поплашених паса. Килински са својима испадне на улицу Подвале у намери, да одатле нападне на кућу руског посланства, која је с pročеља излазила на Медову улицу.

Међутим, Ингелстром дознав шта се догодило нареди грофу Апраксину и Зубову, да прикупе војску која се налазила у околини... Кад су грађани напали с улице Подвале, Ингелстром је већ био на коњу и руска војска заузела целу Медову улицу. Напад је био одбијен. У седам сахата, Русима пође за руком да ослободе од устаника улице које су ишле к Медовој — Саксонску и Дугачку улицу.

Ингелстром још никако није давао велики значај овом нападању Пољаку. Он је држао, да ће се цела ствар свршити са неколико пуцња и зато је полако приступао одсудним мерама противу бунтовника. Поред Руса пролазила је пољска војска. Ингелстром је забранио да се дирају и ако су ови јавно пред свима пристајали уз устанике. Око Ингелстрома скупила се само војска, која се налазила у близини Медове улице, она пак војска, која је била даље од Медове улице, није се ни појавила, пошто није ништа знала о наредби Ингелстромовој. Он им је слао ађутанта за ађутантом, али су их устаници убијали на путу.

Око 7 сахата побуњеници поново стану нападати на дом руског посланства, али сви напади буду одбијени. Пошто су устаници претрпели недаћу у отвореној

борби, они се усину на кровове кућне и отуда нападну Русе.

Ова неочекивана револуција запрепастила је колико краља, толико и Ингелстрома. У пет сахата изјутра краља је пробудила лупа звона и врева. И ако је он одвраћао своје људе, сва дворска стража пређе на страну устаника. Краљ пошље свога брата генералу Ингелстрому с предлогом, да ради умирења, изведе руску војску из вароши, пошто народ и војска то траже, јер без тога неће престати да се бију. Кад је краљ опазио да се Ингелстром не креће, он му поново пошље старијег генерала Бешевског, с истим предлогом. Ингелстром се и сам спремао да пође, али кад се јавио Бешевски, који му је донео поруку краљеву, онда он пошље свога рођака да преговора с краљем. С младим Ингелстромом пође Бешевски и Мокрањовски, да би га заштитили од народа; али разјарена руља нападне на Ингелстромова рођака и убије га, а Бешевског тешко рани у главу. Кад је краљ дознао о смрти младог Ингелстрома, он изађе на балкон и стане говорити народу, да треба Ингелстрома (посланика руског) пропустити с војском из вароши. Али народ повиче, да Руси могу изаћи ако положе оружје. Краљ им одговори да Руси на то неће никад пристати. И онда се у гомили подигне вика пуна увреде за краља....

У то време код манастира св. Крста, генерал Милашевић и кнез Гагарин, за-

државали су пук Дзилинског. Овде су Пољаци смислили да ураде нешто прева-ром. Од стране пуковника Хаумана при-јави се Милашевићу официр, који га поч-не уверавати да пук Дзилинског нема никакве непријатељске намере према Ру-сима. „Ми смо пошли“ говорио је он „по краљевој наредби у двор, те да за-једно с Русима одбијемо устанике.“ Али им та обмана није пошла за руком, јер је Милашевић добио поруку од Ингел-строма да не пропушта пук Дзилинског. Преговори су се водили до 8 сахата из-јутра. Кад је Хауман видео, да не може убедити руске генерале, онда нареди да се Руси нападну паљбом картеча.

Руси су тако исто одговорили. С једне и с друге стране отпочне канонада. Руси, са свију страна опкољени непријатељима, очајнички су се бранили. У краковском предграђу највише им је наносило штете, што су Пољаци успели заузети прозоре оближњих кућа, испели се на звонаре и кровове манастирске и отуда озго пуцали и убијали Русе. Тек што руски топџија узме фитиљ да га принесе топу, а Поља-ци сигурним метком оборе га на место. Убијени падајући, својим телом угаси фитиљ. Руси су се држали све док нису истрошили сву муницију. Кад је генерал Милашевић опазио, да је муниција близу краја, он реши да се пробије на Саксон-ску пијацу. У овом кретању војске да се пробије, непријатељски куршум рани Ми-лашевића и Пољаци га заробе. Пуковник

Гагарин предузме команду. После неколико минута Руси изгубе и овог команданта. Некакав ковач удари га копљем у слепочник. Оставши без вође израњени руски војници пробијали су се кроз гомили бајонета устаничких. Они скрену с краковског предграђа у краљеву улицу у намери, да се сједине с другим батаљоном сибирског пука, који се, за дуго ништа не радећи, кренуо сад у правцу краљеве улице. На углу Мазовецке улице, не познав своје људе у диму, Сибирски пук опали на растројене чете Милашевихеве, које су им ишле на сусрет и ове се опет врате у Мазовецку улицу. Жалосна је судбина постигла и војнике трећег батаљона кијевског пука. Преко 500 људи овог батаљона било је у цркви на богомољи. Овде овако обезоружане, нападну Пољаци и побију их све до једнога. Друга половина овога батаљона за дуго се бранила од Пољака и предала се, кад су и последњи метак утрошили.

Батаљони, распоређени појединце у разним делсвима градским, били су остављени сами себи. Сваки је саобраћај био прекинут пошто су Пољаци убијали ађутанте, којима је поручивано да односе наредбе. Хирург Лебедев примио се, да преноси зоповести главног команданта појединим одељењима војске провлачећи се кроз устанике. И ако је Лебедев већ имао неколико рана, он је јуначки вршио свој задатак, али руској војсци није испало за руком да се пробије кроз редове

устаничке. Пошто се видело, да је сваки корак угрожен великим губитком људи, батаљони командири похитају да с вече-ра изведу своју војску из Варшаве, оставив свога команданта његовој судбини.

Ингелстром је дуго чекао на своју војску и није могао појмити, зашто она, преко свију његових наредба, не долази да спасава команданта. Узалуд су се војници пели на кровове и погледали на ону страну, одакле је имала доћи помоћ. Па како се ађутанти обично нису враћали, то одлуче да пошљу једно женскиње у извидницу. Њој буде поручено да нађе руску војску и преда наредбу, да што пре похита главном стану; али ни ово женскиње није могло успети.

Тада Ингелстром пошље један одред коњаника ван града пруском генералу Валку с молбом за помоћ. Мало пре него ће устанак планути, Ингелстром је намеравао да са варшавским гарнизonom пође противу Кошћушка, па је позвао и пруског генерала да се приближи Варшави. У место Пруса дође са својим батаљоном у 8 сахата увече мајор Титов, који се још у почетку побуне удружио с Прусима и сад се појавио у помоћ команданта. Њега окупе питањима, где је руска војска, али он није умео одговорити ништа одређено.

Смркло се.... Престало је нападање на главни стан, али се од времена на време још чуо пуцањ из кућа. На улицама се разлегао јаук и стењање међу рањеницима.

руских војника. Нико их није односио и устаници су уживали како се муче.

У вече поново буде послат ескадрон коњаника да моле Пруссе за помоћ. Часови очекивања измицали су један за другим. После поноћи Ингелстром позове пуковника Фризела и нареди му, да спали сва тајна писма, да не би пала у руке Пољацима, на случај ако би се сутра дан морало гинути. Није било још дуго до сванућа. Пуцањ није престајао; од времена на време чула се лупњава звона уз ударање тобоша и проламање страшне вике. Ова се вика мешала са јауком Руса који су умирали и мучени. У зору је пуцањ учестао и устаници понова пођу на главни стан. У то са прозора околних кућа почну сипати куршуми, као киша. Ингелстром је видео, да у стану руског посланства није било могућно опстати. Он је имао на расположењу само три батаљона, па и они су били преморени. Војници већ два дана нису ништа јели.

Ингелстром остави око 400 људи под команду пуковника Налфентова, да брани главни стан, а сâм се са осталима крене к пијаци Красинске и Дугачке улице.

Како је било немогућно ићи улицама, које су устаници заузели, то Руси, по плану генерала Пистора оставе у страну широке улице, па се упуте преко дворишта Красинске и изађу на улицу Светогорску. Одавде пођу унакрсним улицама.

И тако са великим губицима Руси се извуку из Варшаве и сједине с Прусима.

У суботу изјутра дом руског посланика буде сасвим срушен. Ту је била гомила људи, женскиња и деце, који су становали у посланству са неколико војника. Сви се они беху збили у једном крилу куће. Пољаци су их извлачили све једно по једно и убијали.

Са руским заробљеницима Пољаци су поступали доста сурово. Тако су првог дана Пасхе водили заробљене по улицама и шегачили се с њима.

Још првог дана устанка, гомила народа пробије се у двор, ухвате овде Мокрањовског и Закршевског, одведе их у општинску кућу и тамо их извуче — Закршевског за председника општине варшавске, а Мокрањовског — за војног команданта града. Трећег дана, 8. априла, у општини образују државни савет, који је сачињавао Закршевски, Мокрањовски и 12 других личности, 8 шљахтића и 6 варшана, међу које је био и Клински. Чланови савета поруче краљу, да ће му и даље бити одани, али да ће слушати само Кошћушка, тражећи од краља да се не противи њиховој одлуци и да се не удаљава из Варшаве. Краљ им одговори, да се не понашају јакобински, да поштују веру и да се постарају за ред.

IV

Устанак у Варшави нашао је одзива и у Вилни, где је такође била размештена руска војска. Овде је био вођ устаника инжињерски пуковник Јасински. Приста-

лице његове: Неселовски, кнез Антон Хедроиц, Прозор и Петар Завиша задобили су за ову сват и Сулистровског, који је ту становао са својом бригадом, и још неке грађане. Сви се закуну да неће оставити оружја док не очисте Литву од Москова. У граду је био главни старешина руске војске генерал Арсењев, човек безбрижан и подложен утицају Пољкиње, госпође Володковића. Руси су имали два пешачка пука, један батаљон јегера, донски пук и четири чете артиљерије са 19 топова. Артиљеријски пук налазио се у пољу, на Погуљанки, под командом мајора Тучкова.

Замак, арсенал, комесаријат били су у рукама Пољака, као савезника, и заузети њиховим пуковима, који су стајали под главном командом Хетмана Косаковског, главног старешине целе литавске војске. Хетман Косаковски први је опазио, да Јасински припрема побуну и ухапси га. Али Јасински побегне и кријући се у Вилни код пријатеља, утврди с њима, да, у раније одређену ноћ, нападну на попале Русе, да их побију или заробе. Још пре устанка проносили су се гласови, да се у Вилни спрема сеча.

Фактор — евреј, прозвани Гордон, свратио је пажњу мајору Тучкову: да се на становима руске војске виде нека слова R Z, а на вратима Тучкова № 13 (N B). Тучков јави ово Арсењеву, а овај му одговори: „То је шала неких обешењака.“ Али опет за то Тучков предузме све ме-

ре, постави стражу код парка и нареди да се упаљени запаљачи држе код топова. Настала је пасха. Међу Русима и Пољацима започеле су зађевице. Први дан пасхе, доцне у ноћ, дође у Вилну Хетман Косаковски, једва спасен из руку завереника, који су га хтели ухватити на имању његовог брата, недалеко од Вилне. Кад је Косаковски испричао Арсењеву шта му се догодило, овај му није веровао.

У понедељак увече, Јасински одреди скуп завереника у Заречју, у градини, где се често скупљала омладина на пиво. Овде довуку и артиљерију. Ту се договоре како ће заузети главни стан и похапсити генерале и официре. У пола један сахат ноћу одјекну пуцањ топа, одмах затим стану лупати звона и ударати добоши. Пуцањ се чуо један за другим, све чешће и чешће. Завереници — једни с пушкама, други са сабљама и ножевима, јурили су по улицама и гомиле њихове постајале су све веће и веће.

Мајор Собецки са жогнерима седмога пука нападне на главни стан, где је становао мали гарнизон руски. Један део овог гарнизона буде заробљен, други премлаћен, а генерала Арсењева ухвате на Антахолу и одведу у арсенал под јаком стражом. Наскоро овде доведу везаног конопцем, уз највећу ларму светине и Хетмана Косаковског, кога су нашли у димњаку где се био сакрио од напада завереника. Пољаци су овако похватили око 1000 Руса, и међу њима око 40 официра.

Све су затворили у цркву св. Казимира, сада православну катедралу. Тучков је ипак успео да се провуче и спасе споредним улицама и преко плотова заграђених дворишта, у пратњи једног хусара, дочепео се свога пука у Погуљанци. К њему почну придолазити и остале руске чете, које су се такође, као и Тучков, с тешком муком пробијале. Једна од ових чета тукла се с Пољацима у граду на бајонет и многе је побила, али и од ње једва је остало четрдесет људи. Тучков почне бомбардовати град. У Вилни плане пожар. Пољаци видевши од куд им долази опасност, пошљу противу Тучкова једну војску за другом, али их Козаци намаме и доведу испред топова, који су сипали картечом. Око подне, 12. априла скупило се на Погуљанци близу 1.200 људи, међу којима је било посланика, служитеља и др. — сви који су могли умаћи од смрти и ропства. Арсењев, пошто је био заробљен, пошље Тучкову руског заробљеног официра с поруком, да, због опасности која прети његовом животу, не предузимље никакво непријатељство противу Пољака. Али поред све молбе Арсењева, Тучков почне још јаче бомбардовати Вилну. Пољаци су неколико пута испадали из града на њега, али су били сузбијани. Међутим се Тучков преко целог дана спремао на одступање. Становници Вилне не знајући ништа о томе, били су у такој забуни од овог бомбардовања, да су већ клонули духом и готови били

на предају. Тада Јасински изда наредбу: да ће сваки бити кажњен смрћу, који не упали по две свеће на прозору и не дође на пијаци с оружјем како ко има. Он подели скупљене на оделења и почне их испраћати у партијама иза градских капија. Али му је страх и брига била узалудна. Тучков остави запаљене ватре на месту где је становао а сам одступи и измакне ка Гродну.

Тек што се сазнало да је Тучков одступио, у Вилни се сазове народни збор на пијаци, где се објави револуциона владавина. Установљен литовски врховни савет прогласи Јасинског за начелника оружане народне војске у Литви. Сутра дан становници Литве видели су већ вешала близу општинске куће. У четвртак, кад се силни народ стекао, доведу овде у пратњи добоша последњег литовског Хетмана Косаковског. Одмах затим прочитају му пресуду. Бернандински монах уђе у кола где је био осуђени да га исповеди, а кад је с кола сишао „гицели“ (целати) изведу испод руке литовског хетмана. Он је хтео народу да каже опроштајну реч, али га лупа добоша за главицу. Косаковски је свршио свој живот на вешалима у најтежим мукама због невештине целатове.

Устанак у Варшави и Вилни изазвао је неописану радост међу Пољацима. У Варшави се није ништа друго ни говорило но о разним победама. Кошћушко је постао народни јунак.

Априла 30. буде објављено „посполитоје рушење“ које се састојало у томе, да, сем регрута који су одмах улазили у ревојдовну ску, све мушкиње од 15 до 50 године дужно је наоружати се и готово бити за полазак кад позове влада...

Варшаву су одмах почели утврђивати. Сви су грађани били истерани на рад; град је весео и празничан. Отмене даме и госпођице изилазиле су на колима са лопатама, да би својим рукама избациле који прегршт земље. Па и сам краљ, да не би навукао на се срџбу народну, морао је изићи из вароши и неколико пута ударити трнокопом у земљу. За време рада свирала је музика, пило се пиво и певале патриотске песме.

Већ се са свију страна почела навлачити велика олујина на Пољску. Руси су се поново скупили у великом броју; Пруси опет, са своје стране, решили да бране с оружјем у руци заузете пољске провинције. Десна обала Висле била је у рукама руским, те Пољаци нису могли добијати „продовољство“ из најбогатијих покрајина. Они су покушавали да купе храну у Галицији, али је Аустрија формално забранила извоз. Аустрија није ни помишљала да помаже Пољаке; предвиђајући нову поделу Пољску, она је увела своју војску у пољске земље, да би, у своје време, могла учествовати у тој подели.

Пруси нису формално објавили војну, али су потискивали Пољаке и заузимали

град за градом. Кракову су Пруси заузели у почетку јуна (1794. године). Тада Пољаци објаве рат Прусској; а пруском посланику нареде да иде из Варшаве.

Наскоро је и Вилна била исте среће као и Кракова: њу заузму Руси. 8. јула приближи се Вилни руски генерал Кноринг и, после опсаде, заузме Вилну 11. августа, кад су се скупљени грађани на саветовање решили, да се град преда победиоцу. Генерал Еленски, који је био у затвору због непослушности Кошћушковим наредбама, буде послат са трубачем, да у име градске општине моли Русе за милост. Кноринг обећа граду потпуну амнестију.

Град се предао и Руси су ушли. У манастиру св. Духа одслужено је благодарење, а три пута пуцањ из топова огласио је, да је литавска престоница присаједињена руској царевини. У октобру 1794. године Вилна је са осталом Литвом, како је остала после друге поделе, била поверена управи кнеза Николе Васиљевића Репина, првог генерал-губернатора литавског. Манифестом од 14. децембра 1795. године објављено је сједињење целог тог дела Литавске с Русијом и онда је образована виленска губернија, којој је први губернатор био генерал-мајор Тормасов.

У то доба краљ пруски опсео је Варшаву и силно бомбардовао. Све ове недаће јако су ослабиле одушевљење Пољака. Видевши да устанак нема никаквог

успеха, они су само осећали своју сопствену пропаст.

Да би се ма како задобио народ, Кошћушко објави ослобођење сељака. Овај корак није ништа допринео ствари устаника; — он није примамиио мужике а само охладио одушевљење њихових господара. Народ није веровао у ослобођење, јер је видео како је поред објављене слободе госпоштина остала по старом. Војна за отаџбину није била тако симпатична за сељака, јер му није давала никакве олакшице, него је још повећавала невољу и без тога отежаног им живота. Он није знао за отаџбину, као што за њу никад и не знају робови.

У таким приликама, после проглашеног „политичког решења“, место 400.000 бра. нилаца отаџбине, које је могла извести Пољска под заставу Кошћушка, јавило се само 40.000, па и ова војска држала се врло лабаво и, у првом згодном случају, разбегла се на све стране.

V

Готово два месеца држао је краљ пруски Варшаву у опсади, али је није могао заузети. Приближавала се јесен; у пруској војсци појаве се болештине. У то се пронесе глас, да је у Великој Пољској, која припадале Прусској, плануо устанак. Све ово побудило је пруског краља да напусти опсаду Варшаве.

Кад су Пруси одступили, није било краја радости Пољака. Они се поново стану

заносити неостварљивим надама за препорођај пропале отаџбине. У то доба већ се почео приближавати Суваров, који је све дотле стајао на турској граници, чувајући је од очекиваног упада турског. У августу Суваров добије наредбу да се крене у Пољску. 23. истог месеца он се већ налазио у Вилни, на путу за Пољску. Овде се удружи са одредом генерала Буксгевдена. 4. септембра Суваров ступи у Литву а 5. је већ стајао према непријатељу. Генерал Сјераковски, први од пољских војсковођа, осетио је ударце победног оружја Суваровљева. Чувши да се Суваров кренуо напред, Сјераковски пошаље извештај Кошћушку. Главни командант Кошћушко, добивши лажне гласове из Волине, одговори, да он насигурно зна, да то није прави Суваров него неко други; чувени Суваров неће се кренути за Пољску, јер он чува границу од Турске, која је готова сваког часа да нападне Русију за одбрану Пољске; онај што бајаги иде противу Пољске, то је некакав обичан генерал. Умирен овим извештајем, Сјераковски похита к Бресту и смести се покрај манастира под Крупчицама.

6. септембра у 7 сахата изјутра, Руси пређу преко реке Мухавец и нападну Пслаке. У том боју Пољаци буду но ноге потучени. Како су се пореметили у строју, нагну бежати по шуми и блату. Руска коњица гонила их је дотле, докле их није ноћ и незгодно земљиште спасло потпуног пораза.

Суваров није давао непријатељу дуг одмор, и имао је обичај, да га гони дотле, док га сасвим не сатре. У 2 сахата после поноћи, Руси одахнувши само осам сахата, поново се крену противу Пољака, и узастопце за њима дођу на шест врста близу Бреста. Била је месечина. Руси су морали два пута да газе вијугави и блатњави Мухавец. Тек у зору дођу до Буга. Ова је река у јесен на тим местима прелазна: пешадија је пребродила и превезла артиљерију. Кад су прешли Буг, Руси се построје у бојни поредак и Суваров нареди, да се непријатељ нападне са свих страна.

Ову су битку такође изгубили Пољаци, Сјераковски је побегао у правцу к Сједлецу.

У Сједлецу, где је побегао Сјераковски, почели су се прикупљати остаци пољске војске. За неколико дана скупило се око Сјераковског до 2000 људи.

Кад је Кошћушко дознао за пораз Сјераковског, похита из Варшаве у Сједлец, да пронађе узроке недаћи, и нашао је, да нико није крив. Сви су се добро држали и вршили своју дужност; несрећа се догодила због големог броја непријатељског. Да би охрабрио војску, Кошћушко подели ордене неким официрима, а да би појачао одред Сјераковског, пошље му 3.000 одморне војске.

Кад је пруски краљ одступио од Варшаве, онда генерал Ферзен, који је радио договорно с Прусима, распореди своју

војску на леву обалу Висле код Песочне, и ту је остао до 30. августа. Чим је дознао о наступању Суварова, он одлучи да се с њим споји.

Пребродити преко Висле било је врло тешко, јер су Пољаци свуда држали десну обалу реке. Али ипак Ферзен завара пажњу Пољака и преброди онуда где су се они најмање надали. Чим је то дознао Кошћушко, он се реши да пошто пото спречи уједињење Ферзена са Суваровом. Он се тајно из Варшаве упути у логор Сјераковског. Овде узме главну команду над војском и пође у сусрет Ферзену.

У четири сахата по подне 28. септембра изишав из шуме близу места Маћијовице, опазе дуж Висле размакнуто руско наступање. Руско је оружје светлuczало спрам сунца. Пољаци су чули брујање гласова, вику команде и ржање коња. Судбоносна битка догодила се другог дана изјутра. По израђеном плану Ферзеновом, Руси опколе Пољаке и оборе ватру. Најпре су топовска ђулад и гранате засипале Пољаке, а затим кад су се Руси приближили, стану их са свих страна засипати куршумима. Пољаци нису могли издржати; побацају оружје и нагну бежати. Кошћушко полети да задржи коњицу, која је бежала; он је мислио да је заустави и с њом крене у бој. За њим се пунте у потеру краковске чете лаке коњице трубач Лисенко и јелисаветоградске коњичке јегерске чете трубач Смородски, и још два Козака Лосев и Топилин. Кошћушков се

коњ спотакне и падне. Козаци га достигну, нанесу му два ударца копљем, а Лисенко га удари сабљом по глави.

Козаци скину са његовог палца прстен, затим други, и почну скидати трећи са ликом краковске шапке (капе) — девиза устаничка.

Кошћушко махинално згрчи палац. Официр се загледа и повиче: „То је Кошћушко.“ — „Ја — Кошћушко Воде!“ проговори рањеник. Један Козак отрчи по воду. Официр нареди да га преобуку у пређашње одело и привију му ране. Он падне у занос. Козаци направе од копаља носила и понесу га.

Све знатније заробљенике доводили су Ферзену. Победилац их је примао ласкаво, с трубом у руци и без оружја, да би се показао што скромнији. Од њега су их одводили у палату где су се скупљали руски генерали и заробљенике су постављали у ред. Руски генерал Хрушчов, Тормасов, Денисов и други тешили су их ласкаво. Кошћушка још није било. Сви су држали да је убијен, кад га од једном Козаци донесу на копљима полужива, и руски генерали похитају да му укажу помоћ.

Руси су заробили 2.070 људи. Од ових је 800 отпуштено под погодбом да неће војевати противу Русије. Од Руса је пало 166 мртвих и 1154 рањених.

У Варшави су се почели проносити неодређени гласови о мађијавском поразу. Пољаци за дуго нису веровали, да је њи-

хов народни јунак, Кошћушко, допао ропства.

У један мах пронео се глас, да је Кошћушко слободан, да су га нашли у блату и да га носе у Варшаву. Народ је гомилама јурио к мосту и стајао на обали од подне до поноћи, докле га јака јесења киша није растурила. Да би једном престали свакојаки гласови, генерал Зајанчек изда проглас, којим војсци и народу објави несрећу, која је постигла отаџбину. Он их је позвао да не клону, но да се сви одушеве осветом за свога војсковођу. Тада се међу Пољацима стану проносити све чешћи узвици очајања: „Нема Кошћушка! Пропала отаџбина!“ Почели су помишљати о избору новог главног војсковође.

После дугог размишљања „височајши савет“ избере за главног војсковођу Тому Вавржецког, који је тада био у Литви.

Нови главни командант дође у Варшаву 12. октобра. Он је саветовао не само да се напусте већ отпочета утврђивања Праге, него је мислио да је треба сагорети и ограничити се одбраном Висле од стране варшавске. „Височајши савет“ не усвоји мњење Вавржецког. Решено буде да се Прага свакојако утврди. Пољаци су мислили, кад утврде Прагу, да ће њена посада моћи задржати Суварова недељу две дана а дотле ће настати киша и ружно време; Руси неће моћи остати преко зиме; требаће им хране, а они је не могу добити у том крају и биће

принуђени да одступе к Бугу; међутим могу се политичке прилике у Европи окренути у корист Пољске.

После победе код Бреста читав месец дана Суваров је остао у Бресту и није се решио да зађе дубље у Пољску, јер није имао довољно војске. Али кад му се придружио генерал Дерфелден са својим одредом, онда Суваров крене на Варшаву и 20. октобра руска се војска појави испред Праге.

Изгледа да је Суваров имао поуздана извешћа о уређењу прашких утврђења и о расположењу у Праги и Варшави. Он нареди да се спреми пруже, фашине и лествице.

21. октобра руска војска приспе на спремљена места за логоровање уз највећу лупу добоша и веселу свирку музике. Код Пољака лева страна опкопа ни изда лека није била свршена; неке одређене батерије још нису биле постављене; друга линија рова није била изведена.

Идуће ноћи, с десне стране пољских опкопа, буду намештене руске батерије. Пољаци су се запрепастили брзином рада, кад су Русе изјутра опазили. Одавде је 23. октобра цео дан грмело 28 топова.

Руси нису узнемиравали леву страну непријатељску, али, међутим, идуће ноћи у зору буде наређен јуриш баш с те стране. У 3 сахата ноћу (24. октобра) крену се четири колоне на одређене им тачке. У 5 сахата буде пуштена сигнална ракетла. Све четири колоне појуре највећом брзи-

ном на бедеме. Пољски стрелци растурени по брежуљцима, не дочекавши напад побегну. Размакнувши стрелце, Руси доспу до курјачких рупа које су Пољаци ископали, заспу их, пређу преко њих и спусте се у ров, затим на лествицама успујају се на шанац, освоје га и нагну у улице Праге.

Пољаци убезекнути овако ненадним нападом, бранили су се слабо противу прве и друге колоне и нагну бежати у Варшаву.

Пошто је 3-ћа и четврта колона савладала многе тешкоће, заузме батерије. Најжешћа борба била је код Зверинца, где су се са свих страна згрнули Пољаци и стали из заседе одбијати нападе Руса. У то стигну задњи делови колоне и, Пољаци збијени и опкољени са две стране, морали су пропасти. Генерал Јасински и Грабовски буду убијени. Уз то још да се заврши несрећа, одједном експлодира барутни магацин са ђуладима и бомбама. Вавржецког је, по његовом признању, била спопала некаква укоченост; јер су га официри и два војника скинули с коња, повратили му свест и показали на топ, који је стајао на другој обали код моста. Али су се топције које су биле код тог топа посакривале у заклоне и Вавржецки сâм лично извуче једног топцију, доведе до топа и заповеди му да пуца.

Заузев шанац, предње колоне руске нападну Пољаке, позадне пак рушиле су

шанац и спремале пролаз за коњицу. Тако напредујући, Руси дођу до самог моста, који је водио из Праге у Варшаву. У то капетан артиљерије Рјезви проведе артиљерију реци, и код моста дође до обале Висле. Руси су већ били спремни да уђу у Варшаву; на противној обали опет су успели да прикупе војнике страже са секирама а уз ове пристане гомила грађана. Вавржецки нареди да се мост што пре разруши и спали. Војници налете на мост са секирама и почну га рушити. Ту погину двојица који су радили, а испод два ађутанта Вавржецког, буду убијени коњи.

Најзад и војници и грађани нису могли издржати руски напад и разбегну се. Вавржецки полети за њима у потеру и стане их наговарати да се врате. Једва се прибере артиљерија и отпочне канонаду из великих топова.

Бејаше већ свануло. Вавржецки је летео на коњу по Варшави, позивао Варшављане и наређивао им да иду на обалу те да бар покажу непријатељу, да је престоница готова на јуначку одбрану. Варшављани су се махом позатварали у својим кућама, а многи нагрнули у манастире да се моле за помоћ божју.

За капетаном Резвијем придође обали још више артиљерије. Палба се осу још јача. Руске гранате и ђулад разагнали су гомиле бранилаца престонице. Мост је био рашчишћен не само од Пољака но и од руских метака.

Тек што су Руси заузели Прагу, Сува-

ров разашље официре да објаве грађанима, који су остали у Прагу, да што пре иду на десну обалу Праге и беже у руски логор где ће бити ван опасности, и заиста, сви који су се одазвали овом позиву, остали су недирнути.

„Височајши савет“ пошље Игњата Потоцког Суварову, али га Суваров рђаво прими. „Ја, рекао је он — немам никаква посла са вођама револуције. Моја царица не води рат ни са краљем ни са народом пољским, но само са бунтовницима. Нека ми се пошље депутација законите владе.“

По повратку Потоцког, „Височајши савет“ видео је, да му сад ништа друго не остаје радити, него саопштити одговор Суваровљев варшавском магистрату, као власти, која је давно установљена и постојала пре револуције.

Сутра дан дође у стан Суварова, који је боравио у селу Вонзовње, депутација од стране варшавског магистрата. Суваров је седео на једном зарубљеном дрвету и, кад их је спазио, збаци са себе сабљу и пољубивши се с њима рече: „Мир и слога.“

Руска војска 29. октобра уђе у Варшаву са развијеним заставама, музиком и лупом добоша. Народ је врвео улицама и испунио кућне прозоре кличући: „Живела Екатерина!“ Магистрат је пак са гомилом грађана предусрео Суварова на обали Висле подневши му хлеб и со.

Пре уласка Руса у Варшаву, вођ устаника Вавржецки напусти Варшаву с пољ-

ском војском не хтевши се предати Суварову. И овога пута Вавржецки није дуго лутао по Пољској. Чим је Суваров објавио потпуну амнестију свима учесницима у устанку, војници и официри гомилама стану напуштати Вавржецког, враћали се у Варшаву и полагали оружје. Вавржецки, на наваљивање своје околине, 5. новембра, скупи сву своју војску на једно место и објави им, да ће да се преда Суварову. Сви војници с пасошима буду отпуштени кућама.

Тако се свршио политички опстанак Пољске: није остало ни врховне власти, ни министара ни војске. Руским оружјем покорена територија, сем провинција уступљених Прусској, постала је својина Русије по праву победиоца. Тако звана трећа подела Пољске, била је управо уступање делова територије Прусској и Аустрији, које је задобила Русија.

У почетку јануара 1795. године, по жељи царице Катарине II., последњи краљ пољски за свагда је напустио Варшаву и преселио се у град Гродну. Ту је он 15. фебруара 1797. године потписао своју оставку на престо и наскоро се преселио да живи у Петрограду.

Овде је умро. У усамљеној гробници католичке цркве Пажског Корпуса, налазе се остаци овог многонапаћеног краља, коме је промисао одредио да сопственим очима види и преживи пропаст своје домовине.

Превео *Басанов*.

